

نقش فضای اجتماعی در جنبش اجتماعی زنان ایران

مهیار جوینه‌فندی پورا^۱، الهام رسولی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

چکیده:

از زمان به وجود آمدن اینترنت در جهان، تغییر و تحولات بسیاری در همه ابعاد زندگی انسان پدید آمد. این تغییرات از جزئیات فردی و ویژگی‌های انسانی همچون رفتار، عادات، طرز فکر گرفته تا رویدادهای کلان مانند تحول شیوه‌های تصمیم‌گیری و کنش‌های سرنوشت ساز سیاسی، دینی و بین‌المللی را در بر می‌گیرد. آنچه در سال‌های اخیر مورد توجه صاحب‌نظران بوده است، تأثیر فضای مجازی و حضور فعال افراد در فضای سایبری در زمینه کنش‌های سیاسی، اجتماعی و دینی است. مجادلات و مناقشات زیادی بر سر این مسئله وجود دارد که آیا فضای مجازی بستری را برای تسهیل مطالبات

سیاسی و اجتماعی ایجاد نموده یا مانعی بر سر راه آن است. هدف این پژوهش بررسی نقش فضای اجتماعی در جنبش اجتماعی زنان ایران است. در این پژوهش با مطالعه بر روی تعداد ۳۰ نفر از کنشگران حوزه زنان در ایران که از طریق نمونه‌گیری هدفمند و به صورت گلوله‌برفی انتخاب شدند، مشخص شد که ۸۴٪ پاسخگویان معتقدند که فضای اجتماعی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران تأثیر مثبت دارد. در نتیجه سیاست‌گذاران و متولیان امر باید توجه جدی‌تری به این حوزه داشته باشند و با آموزش‌های مورد نیاز برای فعالین عرصه جنبش‌های اجتماعی و نهادهای مرتبط زمینه استفاده بهتر و مؤثرتر از این بسترها را فراهم آورند. به جای نگاه بدبینانه، لازم است با تفکر و تدبیر صحیح و تخصیص اعتبار و منابع انسانی، اقدامات اساسی در این حوزه انجام گیرد.

واژگان کلیدی: جنبش‌های اجتماعی و دینی، جنبش‌های نوین، فضای مجازی، کنشگری زنان.

۱ - دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات،

hamsangaran58@yahoo.com.

۲ - دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

The role of social space in the Iranian women's social movement

Abstract:

Since the emergence of the Internet in the world, many changes and developments have occurred in all aspects of human life. These changes range from individual details and human characteristics such as behavior, habits, and mindsets to major events such as changes in decision-making methods and decisive political, religious, and international actions. What has attracted the attention of experts in recent years is the impact of cyberspace and the active presence of individuals in cyberspace in the field of political, social, and religious actions. There are many controversies and disputes over whether cyberspace has created a platform for facilitating political and social demands or is an obstacle to them. The aim of this study is to examine the role of social space in the Iranian women's social movement. In this study, by studying 30 women's activists in Iran who were selected through purposeful snowball sampling, it was found that 84% of respondents believe that social space has a positive effect on the women's social movement in Iran. As a result, policymakers and administrators should pay more serious attention to this area and provide the necessary training for social movement activists and related institutions to use these platforms better and more effectively. Instead of looking pessimistic, it is necessary to take fundamental steps in this area with proper thinking and planning and allocating credit and human resources.

Key words: social and religious movements, new movements, virtual space, Women's activism.

مقدمه:

رسانه‌های اجتماعی است که هدف آن افزایش آگاهی، ایجاد تغییرها و یا دادن رضایت فردی به کسی است که در فعالیت شرکت می‌کند (روتمان^۸، ۲۰۱۱: ۳). کریستوفرسون^۹ و دیگران (۲۰۱۴) نیز اسلکتیویسم را انجام یک نمایش تقریباً بدون هزینه و پشتیبانی از یک هدف اجتماعی تعریف می‌کنند که به تلاش جدی برای تغییر معنی‌دار تمایل ندارد.

فرهنگ لغت آکسفورد، اسلکتیویسم را اقدام‌های انجام‌شده از طریق اینترنت، برای حمایت از یک هدف اجتماعی یا سیاسی تعریف می‌کند، که به نظر می‌رسد به درگیری و زمان کمتری نیاز دارد. نمونه‌هایی از اسلکتیویسم، لایک کردن با هدف حمایت از یک گروه متمرکز در فیس‌بوک، امضای تقاضای برخط، اشتراک یا ارسال پست یا محتوا در مورد یک موضوع خاص هستند (لی و هسیه^{۱۰}، ۲۰۱۳: ۱). علاوه بر این فقط نمی‌توان آن را محدود به فعالیت در فضای مجازی دانست و به طور مثال پوشیدن دستبند صورتی جهت اعلام حمایت از یک جریان خاص و مشارکت در یک جنبش سیاسی از نمونه فعالیت‌های در دنیای واقعی مرتبط با این اصطلاح است. به طور عام دو واژه اسلکتیویسم و کلیکتیویسم را هم معنای یکدیگر در نظر می‌گیرند اما باید توجه داشت که این دو واژه با یکدیگر تفاوت دارند. کلیکتیویسم؛ تنها محدود و منحصر به فعالیت در بستر اینترنت است، اما اسلکتیویسم؛ فعالیت‌های خارج از محدوده اینترنت را هم شامل می‌شود (کریستوفرسون، ۲۰۱۳: ۳).

بنابراین می‌توانیم دو دسته از افراد و نظریات را در زمینه نقش فضای مجازی در کنشگری دسته‌بندی کنیم. اول، دسته‌ای که به کنشگری اینترنتی معتقدند. آنجلاچی آگو

در دنیای امروز گسترش ارتباطات، پیدایش دنیای مجازی شبکه‌های اجتماعی تأثیرات انکارناپذیری را در روابط انسان‌ها و به‌خصوص در جنبش‌های اجتماعی نوین بر جای می‌گذارند. داشتن یک تلفن همراه متصل به یک شبکه اجتماعی، کافی است تا شما را در بطن مسائلی که در اجتماع پیرامون می‌گذرد قرار دهد. در این راستا کاستلز سه ویژگی مهم جنبش‌های اجتماعی نوین را در انقلاب فناوری اطلاعات، جهانی‌سازی، و شبکه‌سازی توضیح می‌دهد (کاستلز^۲، ۲۰۰۹: ۵۷).

در عصر حاضر، بسیاری از خرده جنبش‌ها در فضای مجازی شکل گرفته و اقدام به عضوگیری می‌نمایند که در سازماندهی و به‌خیابان کشاندن مردم نقش زیادی ایفا می‌کنند. این در حالی است که پس از گذشت چندی از این اتفاقات، به تدریج برخی نظریه‌پردازان و منتقدین به نقد نقش اینترنت در محدود کردن کنش افراد به فضای مجازی پرداختند. اصطلاح اسلکتیویسم^۴ و یا کلیکتیویسم کلماتی هستند که از سوی بسیاری از منتقدان فضای مجازی مطرح شده و می‌شود. اولین کسانی که واژه اسلکتیویسم را به معنایی مثبت جهت فعالیت‌های از پایین به بالای جوانان به منظور تأثیرگذاری بر جامعه در مقیاس کوچک شخصی به کار بردند، فرد کلارک و دوایت اوزارد^۵ (۱۹۹۵) بودند. اما امروزه این اصطلاح از اسلاکر^۶ به معنای سست‌کننده و اکتیویسم^۷ به معنای کنش‌گری تشکیل‌شده؛ بنابراین اسلکتیویسم به معنای سست‌کننده کنشگری است که بار معنایی منفی دارد و انجام فعالیتی با ریسک پایین و کم‌هزینه از طریق

3-castells

4-slacktivism

5-Fred Clark & Dwight Ozard

6-slacker

7-activism

8-Rotman

9-Kri offerson & et.al

10-Lee & Hsieh

شبکه» (دلاپورتا و دیانی، ۱۳۹۰: ۸۱). گذار از «انسان واقعی اجتماعی» به «موجودیت/سوژه‌های مجازی» که اساساً بدون نیاز به عاملان انسانی می‌تواند به واسطه‌ی سیستم‌های کدگذاری اطلاعاتی «بازشناسی» شود، یکی از اصلی‌ترین دستاوردهای منظومه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بوده که با استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی پیشرفته و فراگیری «شبکه» و امکان‌های ارتباطی آن، عملاً راه را برای تفوق فزاینده‌ی خویش بر سپهر زندگی اجتماعی انسان در سرتاسر جهان، به‌ویژه در مناطق برخوردار از زیرساخت‌های ارتباطی (که شامل چیزی بیش از ۲٫۵ میلیارد نفر می‌شود، یعنی نزدیک به یک‌سوم جمعیت کل جهان) هموار کرده است. این گذار از این‌رو «دستورد» شمرده می‌شود که تحت سیطره‌ی نولیبرالیسم تا حد زیادی توانسته عقل سلیم را تابع منطق ذره‌وار و غیراجتماعی خود سازد (دلاپورتا و دیانی، ۱۳۹۰: ۹۹).

امروزه دیگر آموزش و دسترسی به آگاهی در مدرسه و دانشگاه رفتن خلاصه نمی‌شود، شیوه‌های مختلف یادگیری و دسترسی به اطلاعاتی که قبلاً در انحصار کانون‌های مختلف قدرت و ثروت بودند؛ پایان دوران اختناق و سانسور را رقم زده است. بدون شبکه‌های اجتماعی که در دنیای مجازی به هم می‌رسند، جنبش‌های اجتماعی به این صورتی که تا به حال پیش رفته است، نمی‌توانست سرزمین‌های دنیای خاورمیانه را درنوردد. حکومت‌ها می‌توانند اخلال کنند ولی نمی‌توانند برای همیشه مانع ارتباط‌گیری افراد یک اجتماع شوند. جنبش‌های اخیر در خاورمیانه و شمال آفریقا بدون استفاده از شبکه‌های اجتماعی متصل به هم در دنیای مجازی نمی‌توانستند امکان ایجاد تغییرات اجتماعی را فراهم کنند (هاروی، ۱۳۹۱: ۱۰۵).

این موضوع اهمیت نقش فضای مجازی را در جنبش‌های نوین اجتماعی مشخص می‌کند و از آنجائی که جنبش‌های اجتماعی و تأثیرات آنها که از بطن جامعه برخاسته‌اند، نقشی تعیین‌کننده در پروسه دموکراسی‌سازی جوامع ایفا می‌کنند، پس شناخت و مطالعه نقش فضای مجازی در ایجاد این جنبش‌ها در شرایط کنونی حائز اهمیت فراوان می‌باشند. بنابراین در

آیو در دانشنامه رسانه‌های جنبش اجتماعی ذیل مدخل «کنشگری و رسانه‌های جدید» کنشگری را مفهومی مرتبط با رسانه‌های جدید می‌داند که از طریق تولید محتوا و یا دروازه‌بانی توسط کاربران، باعث مشارکت و تعامل بسیاری از افراد در خصوص محتوای به اشتراک گذاشته شده، می‌شود. لذا کنشگری اینترنتی نوعی کنشگری اجتماعی است که ممکن است در فضای واقعی نیز امتداد یابد (خانیک‌ی و جهرمی، ۱۳۹۲: ۵۱).

در مقابل، افرادی هستند که معتقدند فضای مجازی و جنبش‌های مجازی، اشخاص را به سمت انفعال می‌کشاند و از انجام کنش عینی و واقعی که منجر به تغییرات انضمامی شود باز می‌دارد. مبارزه از طریق کلیک کردن و به اشتراک‌گذاری از جمله واژگانی هستند که تبدیل به یگانه شکل تسکین‌دهنده بی‌کنشی «کنش-ورزانی مجازی» شده که سعی دارند به واسطه آن، بر فقدان عاملیت خود سرپوش گذارند و محاسبه‌گری اذهان فردیت باور خویش را در نبود کنش‌ورزی‌های واقعی و انضمامی طبیعی جلوه دهند و البته در نهایت خود را «مبارز» جا بزنند (هاروی، ۱۳۹۱: ۹۵).

این گروه معتقدند فضای مجازی نه تنها بستری را برای بسیج همگانی برای نیل به هدفی مشترک فراهم نمی‌کند؛ بلکه اساساً ایجاد و تأسیس آن با هدف اتمیزه کردن افراد، تقویت فردگرایی و دامن‌زدن به نوعی انفعال سیاسی-اجتماعی است. برای تحلیل نقش شبکه‌های اجتماعی و بررسی روند «سوژه‌زایی» از عامل انسانی^{۱۱} و فروکاستن آن به هویتی مجازی که همان ویژگی‌های موجودیتی واقعی را دارد، اما در شکلی «وانموده‌ای» و نامرتب با واقعیت، ناگزیریم به جریانی اشاره کنیم که تحت سیطره ایدئولوژی نولیبرالیسم، سوار بر منطق فردیت‌باوری که پیشاپیش فاتحه‌ی هر نوع کنش جمعی اجتماعی را می‌خواند، تنها بدین خاطر که «هزینه‌های برگشت‌ناپذیری» برای آن «فردیت‌ها» دارد، از سال‌های پایانی قرن بیستم و سال‌های ابتدایی قرن بیست‌ویکم با مطرح کردن شبکه به عنوان بدیلی برای جامعه آرام‌آرام به سمتی پیش رفت که عقل سلیم یا خرد عامیانه را متقاعد کرد که می‌توان همان ویژگی‌های «انسان واقعی اجتماعی» را داشت؛ اما در شکل نوین و فناورانه‌ی «کاربر

این مقاله درصدد این موضوع هستیم که نقش فضای اجتماعی به عنوان یکی از مهمترین بسترهای کنشگری عصر حاضر را در جنبش‌های اجتماعی زنان ایران مورد کنکاش قرار داده و به این سؤال پاسخ دهیم که آیا فضای اجتماعی توانسته است در جریان جنبش زنان ایران نقش ایفا کند و میزان تأثیر آن چقدر بوده است؟

مبانی نظری و ادبیات تحقیق

◀ جنبش اجتماعی^{۱۲}:

در تعریف جنبش اجتماعی نظریات گوناگونی از سوی متخصصان علوم اجتماعی تاکنون مطرح شده است، اما اگر بتوان مجموعاً ویژگی‌هایی که برای جنبش اجتماعی ذکر می‌شود را در یک جمله مطرح کرد، جنبش اجتماعی عبارت است از هرگونه کوشش جمعی که در خارج از حوزه نهادهای رسمی برای پیشبرد منافع و رسیدن به اهداف مشترک صورت می‌گیرد. ناگفته نماند این نوع کوشش جمعی معمولاً با هدف دگرگونی و یا تغییر اجتماعی-سیاسی همراه است و گاه با شیوه‌های خشونت‌آمیز توأم می‌گردد. محققان با پیشینه‌های نظری و سرزمینی مختلف حداقل به چهار جنبه اختصاصی جنبش‌ها توجه مشترک دارند:

- شبکه‌های تعامل غیررسمی،
- اعتقادات مشترک و همبستگی،
- عمل جمعی متمرکز بر منازعات،
- استفاده از اعتراض (دلایپورتا، دیانی، ۱۳۹۰: ۴۹).

نظریه‌های جنبش‌های اجتماعی:

- رویکرد رفتارگرایی: شامل نظریه‌پردازانی چون گوستاو لوبون، نیل اسملسر، جیمز دیویس، رابرت تدگر، کورن هازر، هربرت بلومر، رالف ترنر و لوئیس کیلیان که جنبش اجتماعی را به مثابه رفتاری احساسی و ناشی از فشارهای محیطی بررسی می‌کنند.

- رویکرد نهادی: شامل نظریه‌پردازانی همچون مانکور السون، آنتونی اوپرشال، زالد و مک کارتی، چارلز تیلی، سیدنی تارو، جو فریمن و دیوید اسنو که ماهیت

جنبش‌های اجتماعی را نهایتاً فرایندی سیاسی قلمداد می‌کنند و عقلانیت موجود در سازمان‌های جنبش را مورد توجه قرار می‌دهد.

- رویکرد جامعه مدنی: شامل نظریه‌های نظریه‌پردازانی همچون آلن تورن، یورگن هابرماس، مانوئل کاستلز و آلبرتو ملوچی که ماهیت اساسی جنبش‌های اجتماعی را برخاسته از هویت‌های موجود در جامعه مدنی می‌دانند و هدف این جنبش‌ها را نیز تغییر جامعه مدنی اعلام می‌کنند (عبداللهی و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۹).

◀ شبکه اجتماعی^{۱۳}:

ساختاری اجتماعی است که از گروه‌هایی (فردی یا سازمانی) تشکیل شده که توسط یک یا چند نوع خاص از وابستگی به هم متصل‌اند. شبکه‌های اجتماعی نقش مهمی در تعیین راه حل مسائل، اداره کردن تشکیلات و میزان موفقیت افراد در رسیدن به اهدافشان ایفا می‌کند (عبداللهی و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۹).

جنبش‌های اجتماعی نوین:

جنبش‌های اجتماعی نوین نیز مانند هر پدیده اجتماعی دیگر از زوایای مختلف تعریف شده و نظریه‌پردازان بر حسب شرایط تاریخی و زمانی، تبیین‌های متنوعی را ارائه داده‌اند. در نتیجه شیوه‌های رسیدن به خواست‌ها نیز ممکن است متفاوت باشد. این نوشتار فقط به نظریه‌هایی می‌پردازد که با شرایط کنونی جامعه ایران نزدیکی‌های بیشتری دارد. از آنجایی که هدف جنبش‌های اجتماعی کلاسیک که در پی انقلاب و به قدرت رساندن طبقه کارگر بودند، برای همه آشناست، لذا در این مقاله تلاش می‌شود فقط بر جنبش‌های اجتماعی نوین تمرکز شود.

جنبش اجتماعی نوین، حرکت گروهی مردم با یک هدف مشترک در قالب یک رفتار جمعی برای تغییرات اجتماعی است که خارج از کانال و حوزه‌های قانونی و رسمی مستقر به ظهور می‌رسند. هدف جنبش‌های اجتماعی نوین عمدتاً بهتر کردن شرایط زندگی است، همه آنها لزوماً و از ابتدا قصد ساختارشکنی ندارند، اما ممکن است در ادامه و گسترش خود، نظام سیاسی را

12- social movement

13. Social network

جمعی آشکار می‌شوند. این اعتراضات، گرچه معمولاً مسالمت آمیزند، اما در صورت بی‌اعتنایی، بی‌تفاوتی و یا مقاومت و خشونت نهادهای دولتی نسبت به خواسته‌های کنشگران، می‌توانند به اشکال خشونت‌آمیز گذر کنند. اگر جنبشی بتواند از مراحل اول و دوم که در واقع آمادگی گرفتن اولیه برای شروع حرکت است با موفقیت طی کند و توسط قدرت مستقر و یا نهادهای وابسته به آن سرکوب نشود، امید به موفقیت و چشم‌انداز نتیجه‌بخش آن افزایش می‌یابد. چون سرکوب حرکت جمعی، شانس کسب و رسیدن به هویت جمعی معنی‌دار را که در مرحله سوم انجام می‌گیرد از بین می‌برد (کاستلز، ۲۰۱۵: ۱۹۸).

اما مرحله سوم این جنبش‌ها بسیار مهم‌اند، چون افراد معترض ناچار به پیدا کردن و تعریف یک هویت جمعی برای توضیح، توجیه و مشروعیت‌بخشی و تداوم و استمرار کنش جمعی خویش هستند. هویت جمعی یعنی شناسنامه جنبش، یعنی ظرفی که معترضین هدف اصلی و استراتژی خود را در آن می‌گنجانند. در واقع شرکت‌کنندگان از این طریق خود را معنی کرده و به جامعه پیرامون خود اعلام می‌کنند که چه کسانی هستند و چه می‌خواهند. هویت جمعی عامل تعیین‌کننده ارتباط و اتصال شرکت‌کنندگان به یکدیگر بوده و شرط تداوم حرکت در جهت خواست‌های تعیین شده است. در عین حال در جریان مبادلات خود به خودی و یا آگاهانه خبری، فکری و نظری بین افراد ذی‌نفع در کنش اجتماعی، تشابهات و اشتراکات و یا مرزبندی‌های نظری شکل می‌گیرند، ممکن است همه هدف مشترکی را پی بگیرند ولی شیوه‌های مختلفی را برای رسیدن آن ارائه کنند. اینجا دیگر مرزبندی صورت می‌گیرد و لزوم تشکیل جمعیت‌ها، احزاب و سازمان‌های جدید طرح شده، و یا اینکه درگیر شدن سازمان‌های مستقر و موجود مرتبط با آن کنش اجتماعی به میان کشیده می‌شود.

در مرحله چهارم جنبش، درگیری معترضین ابعاد وسیعی به خود می‌گیرد و چون معمولاً شبکه‌های اجتماعی ستون اصلی ارتباطات و بسیج نیرو را در میان معترضین ایفا می‌کند، آسیب‌پذیری آن‌ها حرکت به جلو را سخت‌تر و یا کنش اجتماعی را با تأخیر مواجه

مستقیماً نیز هدف بگیرند. تاریخ آغاز جنبش‌های اجتماعی نوین به مبارزات دانشجویان دانشگاه پاریس در ۱۹۶۸ برمی‌گردد که با سرعت، حمایت جنبش زنان و جنبش کارگری و روشنفکری در کشور فرانسه را به خود جلب کردند. جنبشی که در ابتدا خواستار تغییر در قوانین آموزشی دانشگاه بوده و از یک گروه دانشجویی شروع شده بود. میلیون‌ها نفر از مردم شهرهای فرانسه را با خود همراه کرد و با موفقیت در مدت فقط چند هفته به خواسته‌های خود رسید. بعد از آن، عنوان جنبش‌های نوین اجتماعی وارد ادبیات جامعه‌شناسی و مبارزات اجتماعی به خصوص در غرب شد، اما با فراگیری جهانی اینترنت و استفاده از شبکه‌های اجتماعی دیگر، مرزی برای این نوع مبارزه در کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته باقی نگذاشت.

در ایران نیز جنبش‌هایی از این قبیل در اعتراض به وضعیت معیشت، بیکاری، مطالبات از مؤسسات مالی و اعتباری و... شکل گرفته که در برخی از آنها با رعایت اصول اعتراض سالم، افراد به صورت آزادانه اعتراض خود را نشان داده و در برخی به علت ایجاد ناامنی و هرج و مرج از طریق نیروهای انتظامی جلوگیری به عمل آمده است. از جمله این جنبش‌ها، می‌توان به جنبش به اصطلاح سبز که در سال ۱۳۸۸ بعد از انتخابات شکل گرفت، اشاره کرد.

مراحل مختلف جنبش‌های اجتماعی نوین:

جنبش‌های اجتماعی نوین به عنوان یک پروسه از مراحل مختلف عبور می‌کنند. در یک توضیح خلاصه احتمالاً بتوان این پروسه را در چهار مرحله توضیح داد:

- مرحله اول آن تشخیص مسئله و مشکل یک گروه اجتماعی است که در طی زمان معینی در اذهان شکل گرفته و تبدیل به یک سؤال جدی شده و به عنوان مشکل عمومی تبیین می‌گردد. در این مرحله راه‌های ارتباطی نیز جستجو می‌گردد. برای بسیج نیرو، امروزه شبکه‌های اجتماعی نقش ارتباطی را ایفا می‌کنند.

- در مرحله دوم اعتراض و شورش بیرونی شروع می‌شود که مهمترین شکل بروز آن تجمعات خیابانی است. افراد با پایگاه طبقاتی مختلف و نظریات متنوع تحت عنوان یک شعار اصلی، وارد یک حرکت و کنش

می‌سازد. اما اگر نیروی جنبش از مرحله سوم بگذرد، و نیاز به سازماندهی و مدیریت و رهبری داشته باشد، آنگاه در طی مرحله چهارم، جنبش به یک مجموعه‌ای نیاز دارد که حرکت جمعی به جلو را مدیریت کند. در نتیجه افراد توانا و دوراندیش و صاحب‌نظری که در میان شرکت‌کنندگان خود را نشان داده‌اند، کمیته رهبری را تشکیل می‌دهند. ولی شیوه مدیریت و رهبری هرمی و از بالا به پایین نیست؛ بلکه افقی است و همین نوع مدیریت این اجازه را به افراد می‌دهد که شرکت‌کنندگان همیشه دارای نظر معین بوده و در بررسی و نقد و جمع‌بندی حرکت، مشارکت فعال داشته و در مقام هم‌تصمیم‌گیر و هم‌مجری در جنبش نقش ایفا کنند (کاستلز، ۱۳۹۳: ۲۱۱).

در دهه ۱۹۷۰ جنبش‌های نوین اجتماعی مورد توجه و بحث فراوان نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی قرار گرفتند. از آن زمان تاکنون، تغییر شرایط زندگی و به خصوص جهانی شدن تکنولوژی، معنا و شیوه‌های مبارزه در این جنبش‌ها را نیز دچار تحول ساخته است و آن را بیش از گذشته به عنوان یک پدیده اجتماعی پیچیده و قابل مطالعه در مرکز توجه جامعه‌شناسان و مراکز تحقیق و مطالعه کنش‌های مردمی در دانشگاه‌ها قرار داده است. در اینجا بهتر است گفته شود که در زمینه جنبش‌های نوین اجتماعی در ایران کار زیادی صورت نگرفته است. در غرب، از جمله نظریه‌پردازانی که تئوری جنبش‌های نوین اجتماعی را در زمینه جامعه مدنی پایه‌گذاری کرده‌اند؛ آلن تورن، آلبرتو ملوچی و مانویل کاستلز هستند، که هر کدام به مضمون و معنی این پدیده اجتماعی به شکلی از اشکال تنوع و تحول بخشیده‌اند. آلن تورن مفهوم کنش و تاریخ‌مندی در جنبش‌های اجتماعی توجه دارد و به عبارت دیگر او جهت‌گیری جنبش‌ها را معطوف به الگوی فرهنگی‌ای می‌داند که بر جامعه سیطره دارند و در واقع آن را موتور تغییرات اجتماعی می‌داند. او معتقد است که کنش اجتماعی، باعث نظم در روابط اجتماعی می‌شود و جنبش‌های اجتماعی عوامل جمعی کنش اجتماعی هستند. این جنبش‌ها دائماً در طی یک پروسه، زندگی انسان‌ها را دچار تغییر و تحول می‌کنند (توراین^{۱۴}، ۱۹۸۱: ۱۳۵).

وضعیت فعالیت فضای مجازی کنشگران حوزه زنان در ایران

این چنین به نظر می‌رسد، نوشته‌های مانویل کاستلز بیشتر با شرایط و ویژگی‌های ایران نزدیکی دارد. مانویل کاستلز مسئله بحث و ستیز در مورد هویت جمعی را وظیفه اصلی جنبش‌های اجتماعی می‌داند و معتقد است که سوشیال مدیا تأثیر مهمی در زندگی امروزه ما داشته است. او از قدرت ارتباطات در دهکده جهانی صحبت می‌کند. او در کتابش به نام «شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت»، از جنبش سبز به عنوان یک جنبش اجتماعی نوین یاد می‌کند (کاستلز، ۲۰۰۲: ۷۶).

اگر در مورد ایران این بحث ادامه یابد، باید این واقعیت را قبل از هر چیز در نظر گرفت که طبق آمار موجود تقریباً ۶۰ درصد از جمعیت ایران از نظر سنی در زیر ۳۵ سال قرار دارند، یعنی نصف جمعیت ایران بعد از انقلاب اسلامی متولد شدند. از سوی دیگر استفاده از شبکه‌های اجتماعی به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از زندگی روزمره مردم به ویژه نوجوانان و جوانان تبدیل شده است. بنابراین دیگر نیازی نیست فردی دانشگاه برود و یا عضو حزب و تشکیلاتی باشد که یاد بگیرد که او در این دنیا دارای حق و حقوقی است. چنین به نظر می‌رسد که فعالیت سیاسی دیگر امری جداگانه نیست، بلکه مردم سیاست را می‌خواهند زندگی کنند، آنان نیاز به شغل، مسکن و آزادی‌های فردی و اجتماعی دارند. جامعه مدنی رشد کرده است، و همه این عوامل باعث شد که فرصت‌هایی برای تغییر اوضاع کشور و استمرار و تداوم خواست‌های معترضین فراهم گردد (خانیک‌ی و بصیریان،

(۱۳۹۲: ۶۷).

از جهت سوم با نگاهی به اعتراضات اخیر در ایران می‌توان گفت که شرکت‌کنندگان در این اعتراضات بین ۲۰ تا ۳۰ سال قرار دارند. نسلی که دسترسی آنها به فضای مجازی بیشتر از سایرین است. لذا این بستر می‌تواند نقش اساسی در جنبش‌های اجتماعی نوین ایفا کند. در دورانی که نمایندگان گروه خاموش زنان به عنوان کنشگر، فعالیت‌های خود را مستقل از مجراهای قانونی و حکومتی، انجام می‌دهند و مانند سایر جنبش‌های اجتماعی نوین، توانسته‌اند از ظرفیت‌های موجود در شبکه‌های ارتباط اجتماعی برای انتقال و انعکاس پیام و شعارهای خود استفاده کنند. حال با گسترش پویش‌ها و کمپین‌های مجازی، این مسئله مطرح می‌گردد که فعالیت‌های سایبری کنشگرایان حوزه زنان در ایران به چه میزان توانسته است با کنشگرایی عملگرا در فضای واقعی پیوند یابد؟ در واقع با شناسایی و تحلیل محتواهای منتشر شده در این دو فضا، می‌توان به یک راهنمای بومی از کنشگرایی ایرانی در دو فضای مجازی و واقعی دست یافت.

سایبر فمینیسم:

سایبر فمینیسم (فمینیسم در فضای مجازی) عبارتی است که در سال ۱۹۹۲ توسط سادی پلنت^{۱۵} و یک گروه هنری استرالیایی به نام وان. سی ماتریکس مورد استفاده قرار گرفت و از تلفیق دو لغت فمینیسم و فضای-مجازی و به منظور استفاده از اینترنت برای فعالیت فمینیست‌هایی است که زنان را قادر می‌سازد با ارائه نظریه و بیان انتقاد و دیدگاه خود از بستر اینترنت، فضای مجازی و به طور کلی فناوری‌های رسانه نوین برای ایجاد تغییر در جامعه تلاش کنند (امیرمظاهری و ایرانشاهی، ۱۳۸۸: ۲۹).

هاروی معتقد است زنان باید از نظر فنی متخصص‌تر شوند و در این عرصه مشارکت بیشتری داشته باشند. آنان باید ضمن اینکه خود آگاه و دانا باشند، سایر کاربران را نیز آگاه کنند و تنها به عنوان یک کاربر به مانند سایر کاربران نباشند (هاروی، ۱۳۹۱: ۱۰۵).

پلانت (۱۹۹۷)، در تعریف خود از سایبر فمینیسم پیوندی وثیق میان آزادی زنان و اینترنت برقرار می‌کند. این بستر برای گروه خاموش زنان این ظرفیت را ایجاد می‌کند

تا گفتمان خود را به سایرین برسانند. این سهم بزرگ کنشگرایی در حوزه زنان که بر عهده فضای سایبری است و در کنار فضای عملگرا، باعث کمک و راهنمایی زنان به زندگی واقعی آنان شده است.

پیشینه پژوهش:

طالبیان و طالبیان (۱۳۹۶)، با بررسی «زنان و کنشگری در رسانه‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی: صفحه فیسبوک (آزادی یواشکی زنان)» به این نتیجه رسیدند که برخلاف برخی از هیجان‌های موجودی که در بعضی از رسانه‌ها و انجمن‌های حقوق بشری غربی درباره شکل‌گیری یک جنبش اجتماعی جدید در میان زنان از طریق این صفحه وجود دارد، نمی‌توان آن را یکی از مصداق‌های جدید جنبش اجتماعی زنان در ایران محسوب کرد.

در پژوهشی با هدف «تحلیل جنبش اجتماعی مصر در چارچوب نظریه‌های متأخر جنبش‌های اجتماعی و جان فوران»، سردارنیا و حیدری (۱۳۹۴)، مهمترین ویژگی‌های جنبش مصر را وابستگی شدید به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی همراه با قابلیت‌های بسیجی و بهره‌مندی از آنها، اطلاع‌رسانی و شبکه‌سازی آنها، بسیج خودانگیخته جوانان و توده‌های شهری، فراگیر شدن جنبش و نزدیکی و درهم‌تنیدگی بدنه اجتماعی و روشنفکری برشمردند.

عبدالهی و همکارانش (۱۳۹۱)، در مطالعه خود با عنوان «نقش رسانه‌های نوین در جنبش‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی جنبش وال‌استریت» بر این مسئله تأکید کردند که جنبش‌های اجتماعی برای تداوم فعالیت خود و به ثمرنشدن حرکت‌های اعتراضی نیازمند رسانه‌های گروهی جریان اصلی هستند، چرا که این رسانه‌ها بخش وسیعی از مردم در طبقات مختلف را در برمی‌گیرند.

امیرمظاهری و ایرانشاهی (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان «فرصت‌های فضای مجازی برای تعامل اجتماعی زنان ایرانی (از دید زنان فعال در فضای مجازی)» به این نتیجه دست یافتند که فضای مجازی، فرصت‌های ارتباطی و اطلاعاتی مناسبی برای زنان به وجود آورده است. فرصت‌هایی که در خارج از این فضا دسترسی و استفاده از آنها دشوار خواهد بود. همچنین فرصت‌های ارتباطی موجود در محیط‌های مختلف فضای مجازی بیشتر از

روی تعداد ۳۰ نفر از کنشگران حوزه زنان در ایران که از طریق نمونه‌گیری هدفمند و به صورت گلوله برفی انتخاب شدند، نگرش آنان مورد ارزیابی قرار گرفت و با تحلیل و بررسی داده‌ها حاصل از پرسش‌نامه الکترونیک با استفاده از نرم‌افزار SPSS، به بررسی میزان نقش فضای مجازی بر جنبش اجتماعی زنان ایران پرداخته شد.

تجزیه و تحلیل:

الف) تجزیه تحلیل و یافته‌های توصیفی:

همانطور که گفته شد مطالعه بر روی ۳۰ نفر از زنان کنشگر جنبش‌های اجتماعی در ایران صورت پذیرفت که ویژگی‌های جمعیتی این افراد از نظر سن و میزان تحصیلات به صورت جداول زیر می‌باشد.

جدول ۱- توزیع فراوانی سن افراد

سن	تعداد	درصد فراوانی	درصد فراوانی نسبی
زیر ۲۰ سال	۱	۳.۳	۳.۳
۲۰-۲۵ سال	۵	۱۶.۷	۲۰
۲۵-۳۰ سال	۸	۲۶.۷	۲۶.۷
۳۰-۳۵ سال	۱۲	۴۰	۸۶.۷
۳۵-۴۰ سال	۴	۱۳.۳	۱۰۰
جمع	۳۰	۱۰۰	

جدول ۲- توزیع فراوانی میزان تحصیلات افراد

تحصیلات	تعداد	درصد فراوانی	درصد فراوانی نسبی
لیسانس و بالاتر	۲	۶.۷	۶.۷
لیسانس	۹	۳۰	۳۶.۷
فوق لیسانس	۱۵	۵۰	۸۶.۷
دکترا	۴	۱۳.۳	۱۰۰
جمع	۳۰	۱۰۰	

الف) تجزیه تحلیل و یافته‌های استنباطی:

با توجه به هدف پژوهش که بررسی میزان نقش و تأثیر فضای اجتماعی در جریان جنبش زنان ایران است، لذا فرض فضای اجتماعی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران تأثیر مثبت دارد، مورد آزمون قرار گرفت و نتایج حاصل نشان داد که در سطح معناداری $sig = 0.000$ و با درجه آزادی ۶ و χ^2 دو برابر ۶۸،۳۲۴، می‌توان نتیجه گرفت که بین فراوانی‌های مشاهده شده و فراوانی‌های

فرصت‌های اطلاعاتی مورد توجه و استقبال زنان قرار گرفته است.

همایونی (۱۳۸۷)، در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود، با بررسی «نقش وبلاگ‌های فارسی زبان در بالا رفتن آگاهی زنان» مشخص کرد که وبلاگ‌ها باعث افزایش اطلاعات در بین زنان شده و انگیزه مشارکت اجتماعی را در بین آنان تقویت می‌کند.

در پژوهشی دیگر که توسط احمدنیا (۱۳۸۴)، با عنوان «جایگاه زنان در جامعه اطلاعاتی؛ شکاف دیجیتالی بر مبنای جنسیت» انجام شد، بیان کرد که امیدهایی وجود دارد که جنبش جهانی زنان بتواند تا حد زیادی از پتانسیل و وعده‌های انقلابی ارتباطات الکترونیکی، همچنان که تمام دنیا از آن بهره‌مند می‌شود، سود ببرد.

یافته‌های پژوهش «جنبش اجتماعی زنان ایران» نگاشته شده توسط لرستانی (۱۳۸۲)، نشان داد که مسأله اولیه زنان ایران نابرابری حقوقی بین زنان و مردان است که ریشه در ارزش‌های فرهنگی و نگرش سوگیرانه و فرودستانه جامعه نسبت به زن دارد.

پارتنرز^{۱۶} (۲۰۰۹) با همکاری سایت‌های بلاگ‌هر^{۱۷} و آی‌ویلج^{۱۸} طی مطالعه‌ای دست یافت که تنها انگیزه کسب اطلاعات، مطلع ماندن در مورد موضوعات به خصوص و جست و جوی مشورت و توصیه است که در خوانندگان وبلاگ‌ها حدود دو برابر شبکه‌های اجتماعی است.

روش اجرای پژوهش:

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و به صورت پیمایشی با استفاده از ترکیب پرسشنامه ساخت یافته برگرفته از کتاب شبکه‌های خشم و امید (جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت) امانوئل کاستلز و پرسشنامه خودساخته که برای بررسی اعتبار آن از نظرات تعدادی از خبرگان استفاده شد و پس از انجام اصلاحات پیشنهاد شده توسط آنان، مورد استفاده قرار گرفت و با پایایی ۷۵٪ ضریب آلفای کرونباخ، اجرا گردید. در این پژوهش با مطالعه بر

16- C0mpass Partners

17- BlogHer

18- ivillage

این مهم برای تغییرات اجتماعی در مسیر تحقق حیات واقعی بشر مورد استفاده قرار گیرد. از طرفی هم نباید نقش و تأثیر مثبت فضای سایبر در تحولات اجتماعی به اندازه بیش از حد مورد توجه قرار گیرد که افکار عمومی از تلاش برای تغییر در دنیای واقعی غافل بمانند یا تصویری غلط در جامعه فراگیر شود که فضای مجازی می‌تواند به تنهایی جایگزین کنشگری در فضای انضمامی جوامع باشد. باید همواره ارتباطی متعادل بین کنشگری سایبری و کنشگری در دنیای عینی برقرار نمود و البته نباید از این نکته غافل شد که تغییرات ایجاد شده در فضای مجازی تا زمانی که به تغییر در فضای عینی اجتماع انسانی منجر نگردد، هیچ ارزشی نداشته و فعالیتی عبث و بیهوده خواهد بود.

← منابع فارسی:

- احمدنیا، شیرین (۱۳۸۴)، جایگاه زنان در جامعه اطلاعاتی؛ شکاف دیجیتالی بر مبنای جنسیت، بازتاب اندیشه، شماره ۶۵.
- امیرمظاهری، امیرمسعود و ایرانشاهی، اعظم (۱۳۸۸)، فرصت‌های مجازی برای تعامل اجتماعی زنان ایرانی (از دید زنان فعال در فضای مجازی)، فصلنامه علمی و پژوهشی علوم اجتماعی، سال ۵، شماره ۲۰.
- خانیکی، هادی و بصیریان جهرمی، حسین (۱۳۹۲)، کنشگری و قدرت در شبکه‌های اجتماعی مجازی «مطالعه کارکردهای فیس‌بوک در فضای واقعی»، فصلنامه علوم اجتماعی، دوره ۲۰، شماره ۶۱.
- دواچی، آ (۲۰۱۴)، بازبایی از مدرسه فمینیستی: feministschool.org
- دینانی، ماریو و دلاپورتا، دوناتلا (۱۳۹۰)، مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی. ترجمه: محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- سردارنیا، خلیل‌الله و حیدری، مصطفی (۱۳۹۴)، تحلیل جنبش اجتماعی مصر در چارچوب نظریه‌های متأخر جنبش‌های اجتماعی و جان فوران، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۵، شماره ۳.
- طالبیان، حامد و طالبیان، سارا (۱۳۹۶)، زنان و کنشگری در رسانه‌های اجتماعی (مطالعه موردی:

مورد انتظار اختلاف معناداری وجود دارد، لذا مقایسه پاسخ‌های موردنظر تأیید کننده آن است که ۸۴٪ پاسخگویان معتقدند که فضای اجتماعی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران تأثیر مثبت دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

با توجه به یافته کلی پژوهش مبنی بر تأثیر مثبت فضای مجازی بر روی جنبش اجتماعی زنان در ایران و از سوی دیگر تحلیل داده‌های جزئی این پژوهش که تأیید می‌کند فضای مجازی عامل مؤثری برای افزایش اطلاعات اجتماعی زنان، بستری برای تعامل زنان در محیطی گسترده‌تر، موجب افزایش انگیزه مشارکت اجتماعی آنان و موقعیتی برای معرفی و نمایش استعدادهایشان است که مؤید پژوهش‌های انجام شده در گذشته همچون امیرمظاهری و ایرانشاهی (۱۳۸۸)، همایونی مقدم (۱۳۸۷)، احمدنیا (۱۳۸۴)، ساندرز (۱۳۸۰)، پارتنرز (۲۰۰۹)، ام. جی. هرماندز (۲۰۰۹)، پترسون (۹۹۲)، گیتلر (۱۹۹۱) می‌باشد.

همچنین با بررسی جنبش‌هایی از قبیل زاپاتیستا، حرکت‌های ائتلافی جنبش‌ها علیه نشست اعضای سازمان تجارت جهانی در سیاتل و علیه گروه ۸ در ژنو، در هر سه جنبش اینترنت تا حد قابل توجهی در تشویق هواداران و فعالان به مشارکت در این اعتراض‌ها تأثیرگذار بوده است.

لذا سیاست‌گذاران و متولیان امر باید توجه جدی‌تری به این حوزه داشته باشند و نسبت به برنامه‌ریزی برای بهره‌مندی مناسب حساسیت نشان دهند. متولیان امر با آموزش‌های مورد نیاز برای فعالین عرصه جنبش‌های اجتماعی و نهادهای مرتبط زمینه استفاده بهتر و مؤثرتر از این بسترها را فراهم آورند. پس به جای نگاه بدبینانه، لازم است با تفکر و تدبیر صحیح و تخصیص اعتبار و منابع انسانی، اقدامات اساسی در این حوزه انجام گیرد تا موجب شکل‌گیری حرکت‌های پایدار و منشأ تغییرهای اجتماعی عمیق و مؤثر باشد.

از سوی دیگر با اینکه در مورد آینده جنبش‌های مجازی و جریان‌سازی‌های سیاسی- اجتماعی سایبری نمی‌توان پیش‌بینی قطعی داشت، اما امید است با تلاش و همفکری نظریه‌پردازان و کارشناسان حوزه ارتباطات و جامعه‌شناسی و کنشگری مجازی هرچه بیشتر از

Enlarged and updated.

- Cyberzines in Canada: Women's Organizations, (۱۹۸۹) Sayres, Tarnara Michelle Sayers The women's Monument and Interne technology, As thesis submitted to the Department of Sociology in conformity with the requirements for the degree of Master of Arts.

- Gendering the Internet: Claims, controversies, cultures, European, (۲۰۰۲) Zoonen, Liesbet van: ۱۷-۰۰.۲۳ Journal of Communication,

- Madani, s., (2010). the green movement continues today in the stage of consolidation in the from of art, literatur, politics and lifestyle, interview with Iran green voice in Farsi language, published on 15 may 2010.

- Nabavi. N. (2012). editor, Iran from theocracy to the green movement. Published by Palgrave Macmillan, pp:137-55,123-39

- Touraine, A (1981). The Voice and eye: Analysis of Social Movements, Combridge: CUP King, Wendel (1986) Social Movements in United States, New York: House

صفحه فیسبوک «آزادی یواشکی زنان»، دوره ۱۵، شماره ۲.

- عبدالهی، رضا؛ شورگشتی، محسن و اخوت پور، بابک (۱۳۹۱)، نقش رسانه‌های نوین در جنبش‌های اجتماعی (مطالعه موردی جنبش تسخیر وال استریت)، مطالعات فرهنگ ارتباطات، دوره ۱۳، شماره ۱۸.

- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۶)، قدرت ارتباطات، مترجم: حسین بصیریان، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی).

- کاستلز، امانوئل (۱۳۹۳). شبکه‌های خشم و امید «جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت»، ترجمه: مجتبی قلی‌پور، نشر مرکز، تهران.

- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۹)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ: قدرت هویت، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: طرح نو.

- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ: ظهور جامعه شبکه‌ای، ترجمه: احمد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: طرح نو.

- لریستانی، فریبرز (۱۳۸۲)، جنبش اجتماعی زنان ایران، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۱، شماره ۶.

- نش، کیت (۱۳۸۱)، جامعه‌شناسی سیاسی معاصر، ترجمه: محمدتقی دلفروز، تهران: نشر کویر.

- هاروی، دیوید (۱۳۹۱)، تاریخ مختصر نولیبرالیسم، ترجمه: محمود عبدالله‌زاده، نشر دات.

- همایونی مقدم، فاطمه (۱۳۸۷)، نقش وبلاگ‌های فارسی زبان در بالارفتن آگاهی‌های سیاسی اجتماعی زنان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۷.

← منابع انگلیسی:

- Castells, m., (2002), local and global: cities in the network society, volume 93, issue5, pp:558-548 December 2002

- Castells, m., (2009), communication power. Oxford university press

- Castells, m., (2015), networks of outrage and hope, social movements in the internet age, second edition.

